

заслання Олександра Генріховича стало відоме вченим Москви й Ленінграда. Через рік після повернення, весною 1945 р., Олександр Генріхович отримав

особисте запрошення в Москву й Ленінград на святкування 220-ліття АН СРСР за підписом президента АН СРСР академіка Комарова.

1. *Особистий архів* З.О. Шиліної.
2. *Гольдман* Олександр Генріхович — український фізик, академік АН УРСР, доктор фізико-математичних наук. — Державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 5239, спр. 169, арк. 32.
3. Там само, Арк. 39.

Отримано 23.10.2008

З.А. Шилина

Академик А.Г. Гольдман. Годы ссылки

Приведены малоизвестные обстоятельства жизни и деятельности Александра Генриховича Гольдмана в тяжелые годы ссылки. Отмечено, что помогло ему выжить и вернуться к научно-исследовательской работе.

О.П. Безлуцька

Йосиф Конрадович Пачоський: історіографія проблеми

Проаналізовано наукові, науково-популярні, публіцистичні, літературні джерела щодо біографії і наукової діяльності Й.К. Пачоського, розділені на три періоди: перший — дореволюційний період вивчення життєвого шляху та наукової діяльності вченого (1882—1917), другий — радянський (1917—1989), третій — сучасний (1989 р.). Окрім вітчизняних, висвітлено праці дослідників із Польщі.

Проблема вивчення історичних постатей — сьогодні одна з найбільш актуальних в історії науки. Й.К. Пачоський є відомим й невідомим сучасним дослідникам. Висвітлення його особи в історіографії є достатньо однобічним. Учений, який відрізнявся багатогранністю наукових інтересів, займався флористикою, систематикою, фітоценологією, лісівництвом, садівництвом, ентомологією, вивченням хребетних тварин, мисливством, охороною природи, належить до найцікавіших представників свого часу. Проте, не дивлячись на велику кількість студій, присвячених йому, коло проблем, що в них розглядаються, не може дати цілісного

уявлення про особу та діяльність вченого. Переконає в цьому систематизація джерел з досліджуваної проблеми. Тим більше, що саме систематизація джерел окремо не висвітлюється в українській науці та є причиною іноді досить поверхового аналізу проблем життя та наукової спадщини природознавця.

Мета даної статті — проаналізувати наукові, науково-популярні, публіцистичні, літературні джерела стосовно біографії і наукової діяльності Й.К. Пачоського.

Незважаючи на свою вагому роль у вітчизняній історії та науці, постать Й.К. Пачоського отримала загалом недостатнє висвітлення та неоднозначну

оцінку в науковій літературі. Крім того, праці, які торкаються особи вченого, його наукової чи практичної діяльності, значно розпорошені як в часовому, так і стилістичному спрямуванні. Це спричиняє певні труднощі в дослідженні життя та наукової спадщини Й.К. Пачоського. Саме тому ми спробували зібрати та проаналізувати матеріал, що дозволив отримати більш повну та об'єктивну оцінку відображення життєдіяльності Й.К. Пачоського в літературі. Для цього доцільним, на нашу думку, буде розділити в хронологічному порядку досліджувані джерела на три періоди та в межах кожного з них розглядати літературу як наукового, так і публіцистичного спрямування.

При аналізі наукової літератури ми користувалися хронологічним підходом. У процесі дослідження життя та діяльності Й.К. Пачоського виділяємо три періоди. Перший — дореволюційний період вивчення життєвого шляху та наукової діяльності вченого (1882—1917). Другий — радянський (1917—1989). Третій — сучасний (з 1989 р.).

Історіографічні джерела з вивчення особистості та наукової діяльності Й.К. Пачоського можна розділити на кілька підгруп за такими ознаками: за типом видання — наукові та науково-популярні; за територіальною ознакою — праці, видані на території колишнього СРСР, сучасної України, і праці дослідників із Польщі. Останні в свою чергу було систематизовано за проблемним принципом. Окремо стоять джерела особистого походження, що доповнюють та уточнюють висновки дослідників.

Дослідження в царині історіографії свідчать, що наукові праці, котрі дотичні до нашої проблеми, можна розподілити на ті, що стосуються біографії Й.К. Пачоського, і праці з історії тих галузей науки і освіти, у розвиток яких учений зробив вагомий внесок.

Перший етап творення образу Й.К. Пачоського розпочинається ще в 90-ті роки ХІХ ст. Його ім'я постійно фігурує на

сторінках відомих бібліографічних видань цього періоду. О. Фамінцин у щорічному „Огляді ботанічної діяльності в Росії” [1—3] починаючи з 1890 р. постійно друкує рецензії на праці Й.К. Пачоського.

Для найпершого знайомства з ученим, безперечно, найкращою є стаття Володимира Іполитовича Липського. У 1899 р. вперше вийшла друком коротка біографія Й.К. Пачоського зі списком опублікованих праць (до 1898 р.) у книзі „Імператорський Санкт-Петербурзький ботанічний сад за останнє його 25-річчя (1873—1898)” [4, с. 160]. Біографія була написана В.І. Липським на прохання автора видання Г. Надсона. У даній публікації зроблено особливий наголос на флористичних дослідженнях Й.К. Пачоського.

О.О. Сапегін в праці „Матеріали для флори мохів південної Росії” [5] досить-таки детально зупинився на характеристиці списку мохів із зборів Й.К. Пачоського, який доповнював відомості про південноросійські мохи.

О. Ксенжопольський у бібліографічному покажчику „Список наукових праць з ентомології Південно-західного краю” [6] посилається на праці Й.К. Пачоського. Автором зазначається, що хоча література з ентомології, підготовлена вітчизняними дослідниками, займає багато тисяч назв, праці Й.К. Пачоського — це вагомий внесок у розвиток вітчизняної ентомології, вони частково відображають величезне багатство нашої ентомологічної літератури.

Про те, що здобутки Й.К. Пачоського були високо оцінені ще за його життя, свідчить ще одна праця В.І. Липського „Біографія і літературна діяльність ботаніків та осіб, що стикалися з Імператорським ботанічним садом” (1915). Автор „Біографії ...” вказує: „Почавши з молодих років своє знайомство з рослинністю півдня Росії, Йосиф Конрадович Пачоський є на сьогодні кращим знавцем цієї флори” [7, с. 160]. Слід вказати, що в особистій бібліотеці В.І. Лип-

ського, яка зберігається в Одеському державному університеті ім. І.І. Мечникова, є багато праць Й.К. Пачоського.

Перші оцінки наукового доробку Й.К. Пачоського з'явилися у рецензіях та критичних відгуках його колег: Б. Гриневецького [8], М. Кузнецова [9], І. Мамонтова [10], Ю. Філіпова [11], Г. Ширяєва [12, 13], О. Янати [14] та інших учених. Автори позитивно оцінювали наукові та науково-популярні праці Й.К. Пачоського, підкреслювали сумлінність, професійну ерудованість природознавця.

Другий період у змалюванні постаті Й.К. Пачоського стосується нової доби в історії України — революції, діяльності перших українських урядів та утвердження радянської влади. До розкриття теми було залучено здобутки вітчизняної та зарубіжної наукової думки, що допомогло ширше реконструювати життєдіяльність та наукову спадщину вченого.

Аналіз історіографії проблеми із 1917 по 1926 рр. (саме цього року праця Й.К. Пачоського востаннє вийшла в радянському журналі) засвідчив, що в ній чітко проглядається тільки фрагментарна констатація результатів певних напрямів досліджень Йосифа Конрадовича, а узагальнюючих праць з даного питання не було. Значний науковий інтерес серед досліджень цього періоду становлять рецензії на праці вченого, написані в означені роки М. Котовим, Е. Лавренко, О. Окснером, Г. Поплавською [15—19].

Починаючи з 1926 р. у радянській літературі ім'я вченого було на деякий час призабуте. У другій половині 20—40-х років ХХ ст. наукова спадщина Й.К. Пачоського розглядалась в основному в узагальнюючих працях, серед яких слід назвати дослідження В. Альохіна [20, 21], В. Сукачова [22, 23], А. Шеннікова [24]. Дослідників дедалі більше привертала доробок вченого з „фітосоціології”.

На особливу увагу заслуговують статті В.М. Сукачова „Сторінка для майбутньої історії фітосоціології”, „Фітосоціологіч-

ні нариси”, „Радянський напрямок у фітоценології”, „З історії виникнення і розвитку радянської фітоценології”. Автор засвідчує, що саме Й.К. Пачоський першим запропонував термін „фітосоціологія” [23].

Польська історіографія цього періоду представлена значною кількістю досліджень, присвячених науковій діяльності Йосифа Конрадовича. Серед них слід виділити: „Приїзд проф. Пачоського” (1923) [25]; „Професор Йосиф Пачоський і фітосоціологія” В. Словінського (1927) [26], „Заслуги наукові професора Пачоського” А. Водзічко (1931) [27] та інші. Праці польських учених знайомлять з головними подіями життя Й.К. Пачоського, дозволяють скласти уявлення про погляди науковця, його педагогічну діяльність.

Серед джерел слід зазначити і некрологи. Учений помер 14 лютого 1942 р. у Польщі. Короткий некролог, що був надрукований лише у 1943 р., належить О.П. Ільїнському „Пам'яті Й.К. Пачоського”. У ньому наводяться досить короткі біографічні відомості й аналіз наукових уподобань ученого, дана оцінка його наукової спадщини [28].

У польській історіографії на увагу заслуговують праці В. Шафера [29], Й. Палінського [30] та Б. Гриневецького [31]. Автори стисло висвітлили основні моменти життя Й.К. Пачоського та звернули особливу увагу на роль видатного вченого в становленні та розвитку фітоценології. Публікації містять надзвичайно вартісні спостереження, адже написані сучасниками видатного вченого.

Нову добу історіографії Й.К. Пачоського становлять статті в енциклопедіях та довідниках 40—60-х років ХХ ст. [32, 33]. Їх інформаційна однотипність засвідчує: статті й книги про деяких вчених дорадянської доби публікації не підлягали. Проте ці імена не губилися й залишалися не тільки в історіографічному, а й у широкому загальному полі саме завдяки енциклопедіям. Звісно,

енциклопедичні публікації не дають жодної нової інформації й оригінальних оцінок, вони суто фактологічно-констативні. Однак лише завдяки ним саме ім'я і науковий доробок Й.К. Пачоського (як і інших діячів) не забувалися. Означений вище загальний зміст енциклопедичних статей про Й.К. Пачоського дає нам підстави обмежитися їх бібліографічним переліком.

Наступний етап дослідження постаті Й.К. Пачоського починається із середини 60-х років ХХ ст. Цей етап творення образу вченого може бути схарактеризований як ювілейний.

У 1965 р. була видана праця І.І. Пузанова та Т.М. Гольд „Видатний натураліст Й.К. Пачоський” [34]. Автори, що вельми важливо, чи не єдині з вітчизняних істориків науки користувалися споминами сучасників Й.К. Пачоського. Багато важливих фактів із життя та наукової діяльності вченого вони дізналися від Костянтина Вацлавовича Стравінського (на 1963 р. професор Люблінського університету, голова Польського ентомологічного товариства), який колись навчався у Й.К. Пачоського. Матеріали по бібліографії, фотокартки Й.К. Пачоського і фотокопії його листів автори отримали від співробітниці Інституту зоології Польської академії наук Христини Ковальської.

У монографії простежено життєвий та творчий шлях видатного вченого. Автори звертають увагу на багатогранність зацікавлень Й.К. Пачоського: „Незважаючи на те, що діапазон науково-дослідної діяльності Й.К. Пачоського був досить широкий (ботаніка, ентомологія, орнітологія) і офіційно він розпочав свою роботу в якості ентомолога, проте насамперед він був ботаніком, причому дуже багатогранним: систематиком, фітогеографом, екологом і фітоценологом” [34, с. 3]. У праці зроблено аналіз деяких зоологічних робіт видатного вченого. Закінчується монографія загальною характеристикою наукового доробку Й.К. Пачоського. Фактологічні новинки праці І.І. Пузано-

ва та Т.М. Гольд полягають у переліку екскурсій та подорожей, здійснених Йосифом Конрадовичем, переліку видів рослин, описаних вченим, та видів рослин, названих на його честь. У книзі вміщено список праць ученого, присвячених флорі й рослинності, бур'янам, ентомології та захисту рослин, зоології, зазначено й бібліографічні статті, замітки, рецензії, реферати тощо. Опублікована бібліографія праць Й.К. Пачоського (на жаль, не позбавлена помилок, неточностей та пропуску ряду публікацій) вказує на найбільшу прогалину в історіографії ученого: вивчення його основної спадщини — праць фітоценологічної та ентомологічної тематики. Загалом монографія І.І. Пузанова та Т.М. Гольд здійснювала у свій час функцію популяризації знань про вчених-біологів. Вочевидь, це інформаційно-популяризаторське завдання вона добре виконувала і виконує. Адже майже всі біографічні нариси про Й.К. Пачоського, що були написані після 1964 р., є переписуванням праці І.І. Пузанова та Т.М. Гольд.

Слід зазначити, що до 100-річчя з дня народження вченого вийшло декілька ювілейних статей. Немає сенсу детально розглядати кожну з газетних публікацій, оскільки ці матеріали та їх подача в основному однотипні.

Серед польських публікацій означеного періоду значний інтерес викликає збірник праць „До сторіччя з дня народження Йосифа Пачоського” (1967), випущений Познанським університетом ім. Адама Міцкевича [35]. Публікації, вміщені у збірнику, присвячені аналізу польського періоду життєдіяльності вченого. Особливий інтерес викликають статті, присвячені внеску Й.К. Пачоського в лісівництво та охорону природи. Цінним у збірнику є список наукових та науково-популярних праць ученого, який є більшим, ніж у І.І. Пузанова та Т.М. Гольд.

Частково з'ясувати деякі аспекти наукової діяльності вченого можна завдяки роботам, які стосуються тих чи

інших проблем розвитку біологічної науки. У 70—80-х роках ХХ ст. доробок Й.К. Пачоського неодноразово привертав увагу спеціалістів з геоботаніки. Так, Г.І. Дохман [36] та Х.Х. Трасс [37] високо оцінили внесок науковця у становлення та розвиток фітоценології, запровадження нових фітоценологічних термінів. У їх працях присутня критика „соціологізму Пачоського”.

Високу оцінку науковій і соціокультурній діяльності Й.К. Пачоського дає Н.А. Агасьєва у праці „Біологічна думка в Молдавії другої половини ХІХ — початку ХХ ст.” [38]. Авторка наголошує, що Й.К. Пачоський зробив неоціненний внесок у вивчення флори Бессарабії.

Еволюція біологічної науки, діяльність видатних учених-біологів детально висвітлені у виданнях з історії біології. У цих студіях знаходимо інформацію і про життєвий шлях та наукову діяльність Й.К. Пачоського [39—42].

У середині 80-х років ХХ ст. серед науковців розпочав відроджуватися інтерес до особи Й.К. Пачоського. До 120-річчя з дня народження вченого вийшла стаття Д.М. Доброчаєвої „Йосиф Конрадович Пачоський” [43], в якій висвітлено основні етапи життя, наукової й педагогічної діяльності вченого; подано короткий огляд праць Й.К. Пачоського, що стосуються передусім його поглядів на етапи (стадії) розвитку флори, його ставлення до таксономічних одиниць під час опису флори і рослинності. Стаття дуже лаконічна і виважена, написана цікаво і, що важливо, достовірно, без перекручень і всіляких нашарувань, епітетів і догматичних оцінок.

Нове звернення до особи Й.К. Пачоського почалося збірниками доповідей та рефератів науково-ботанічних читань, присвячених ювілеям вченого. Наукові читання були започатковані у 1989 р. Херсонським краєзнавчим музеєм за участю Херсонського обласного відділення Українського ботанічного товариства, обласної організації Українського товариства охорони пам’ятників історії

та культури, Обласної станції юних натуралістів. Перші читання відбулися 25—29 листопада 1989 року. До їх відкриття в м. Херсоні вийшов друком збірник доповідей та рефератів „І-і наукові читання пам’яті вченого-природознавця Й.К. Пачоського „Пачоський і сучасність” (до 125-річчя з дня народження) [44]. Серед наукових публікацій, вміщених у збірнику, слід виділити статтю В.К. Рафальського „Й.К. Пачоський — ентомолог” [44, с. 3—4]. Автор підкреслив, що вчений першим розробив класифікацію методів захисту рослин від шкідників, яка без принципових змін використовується ентомологами й зараз.

На особливу увагу заслуговує стаття професора Познанського університету К. Лятовського „Колекція судинних рослин професора Ю. Пачоського в гербарії Познанського університету” [44, с. 19—20]. Вона містить інформацію про багату ботанічну колекцію Й.К. Пачоського, що зберігається в гербарії Познанського університету.

Питанням вивчення наукового світогляду й „фітосоціологічних” поглядів Й.К. Пачоського присвячено окремих підрозділ монографії „Нариси із систематики фітоценозів” (1990) І. Х. Блюменталь [45]. У ній викладено історію формування понять систематики фітоценозів. Вказано на значення праць Й.К. Пачоського для розробки принципів класифікації рослинних співтовариств.

Серед наукових публікацій, які вийшли у збірнику „ІІ-і наукові читання пам’яті Й.К. Пачоського” [46], можна виділити групу статей, що присвячені аналізу життєдіяльності та наукової спадщини Й.К. Пачоського. Так, в публікації Н.Ю. Дрогобич [46, с. 21—24] висвітлено роль вченого в становленні та розвитку охорони заповідного степу Асканії-Нової. У статті Г.П. Мокрицької [46, с. 34—36] перераховано друковану спадщину Й.К. Пачоського та літературу про його життєдіяльність, яка відображена у зведеному краєзнавчому каталозі Об-

ласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара. Відомості про одну із гербарних колекцій Й.К. Пачоського вміщено в статті О.М. Попової та С.М. Мільотіна [46, с. 53—54]. Дослідники проаналізували збори Й.К. Пачоського, які зберігаються в основних фондах гербарію Одеського державного університету.

Найновішим на сьогодні дослідженням, присвяченим біографії вченого та його внеску в біологічну науку, є збірка праць до 140-річчя з дня народження Й.К. Пачоського „Й.К. Пачоський та сучасна ботаніка” [47]. На базі Інституту природознавства Херсонського державного університету за підтримки 7 установ та закладів 22—24 вересня 2004 р. проводилися „IV ботанічні читання пам’яті Й.К. Пачоського”, на яких були заслухані повідомлення науковців України, Російської Федерації, Білорусі та Польщі. Матеріали конференції видано названою окремою збіркою, де представлено 98 праць. У них висвітлено розвиток ідей Йосифа Конрадовича на сучасному етапі, вивчення спорових та судинних рослин в окремих регіонах, здобутки мікології та ліхенології, актуальні питання геоботаніки, охорони рослинного світу, інтродукції рослин.

Серед словників, що вийшли друком в означений період, слід виділити: „Популярний біографо-бібліографічний словник-довідник заповідної справи і охорони природи України, царської Росії і СРСР (1860—1960)” [48] та „Словник діячів охорони природи” [49] В.Е. Борейка. У них вміщено доволі обширні статті про Й.К. Пачоського. Відповідно до специфіки жанру ґрунтовний аналіз праць ученого не проводиться, вони прив’язуються до загальної канви життя Й.К. Пачоського.

Певні аспекти теми знайшли своє відображення в статтях Г.О. Гребінник

„Діяльність Й.К. Пачоського і Херсонського земства по заснуванню Природничо-історичного музею” [50] і А.В. Дерюжиної „Засновник Херсонського природничо-історичного музею” [51]. Але в них Й.К. Пачоський постає лише як засновник музею.

Так, на прикладі однієї особи науковця можна спостерігати парадигму історіографії історії науки в цілому. На жаль, доводиться констатувати, що вона (історіографія) надто прив’язана до потреб часу. Навіть на сьогодні дослідники дуже мало приділяли увагу основному фаху вченого, котрий більш ніж 20 років працював ентомологом. Саме як ентомолог Й.К. Пачоський лише фрагментарно присутній у дотеперішній історіографії.

Таким чином, огляд історіографії проблеми свідчить про значну зацікавленість дослідників науковою спадщиною вченого, відомостями про його життєвий шлях. У той же час варто зауважити, що більшій частині згаданих видань притаманні певна фрагментарність, наявність ідеологічних штампів, схематизм та заполітизованість. Серед багатьох аспектів проблеми частіше за все дослідники звертались до висвітлення херсонського періоду діяльності вченого. Майже поза увагою науковців залишилась діяльність Й.К. Пачоського в період формування наукового світогляду. Аналізуючи наукову, публіцистичну, історичну літературу, використану під час роботи, доходимо висновку, що наукова спадщина Й.К. Пачоського не була предметом системного та цілісного дослідження, узагальнююча праця з цього питання відсутня. Щодо дисертаційних досліджень, то, на жаль, донині не захищена жодна робота, присвячена науковій спадщині Йосифа Конрадовича Пачоського.

1. Фаминцин А. Обзор ботанической деятельности за 1890 г. / А. Фаминцин.— СПб., 1891.— С. 143—147; 170—171.

2. Фаминцин А. Обзор ботанической деятельности за 1891 г. / А. Фаминцин.— СПб., 1892.— С. 228—233.

3. Фаминцин А., Коржинский С. Обзор ботанической деятельности за 1892 г. / А. Фаминцин, С. Коржинский.— СПб., 1894.— С. 140—154.
4. Липский В.И. Императорский Санкт-Петербургский ботанический сад за последнее его 25-летие (1873—1898) / Владимир Ипполитович Липский.— СПб., 1899.— С. 160—164.
5. Наумова З.В. Аннотированный библиографический справочник к Известиям СПб Ботанического сада (1901—1932) / З. В. Наумова.— М.; Л.: Наука, 1964.— 238 с.
6. Ксенжопольский А. Список научных работ по энтомологии Юго-западного края / А. Ксенжопольский.— Житомир, 1912.— 13 с.
7. Липский В.И. Биография и литературная деятельность ботаников и лиц, соприкасающихся с Императорским Ботаническим Садам / Владимир Ипполитович Липский // Императорский С.-Петербургский Ботанический Сад за 200 лет его существования (1713—1913).— Петроград, 1915.— Ч. 3.— С. 474—479.
8. Гриневецкий Б. Пачоский Йосиф, Флора Полесья и прилежащих местностей / Б. Гриневецкий // Труды Импер. СПб общ-ва естествоиспытателей.— 1900.— Т. 30, вып. 3.— С. 1—103.
9. Кузнецов Н. Обзор 25-летней деятельности Ботанического отделения С.-Петербургского общества естествоиспытателей по фитогеографии России / Н. Кузнецов // Обзор деятельности С.-Петербургского общества естествоиспытателей за первое двадцатилетие его существования: 1868—1893.— СПб., 1893.— С. 36—66.
10. Мамонтов И. Обзор „Новые книги” / И. Мамонтов // Сельское хозяйство и лесоводство.— 1900.— № 7 (июль).— С. 457.
11. Пачоский И. Заметки о флоре Днепровского уезда Таврической губернии. [Рец.]: Ю. Филипов // Труды Бот. Сада Юрьевского ун-та.— 1913.— Т. 14, вып. 4.— С. 320—321.
12. Пачоский И. Ботаническая экскурсия в Аскания-Нова и на Сиваш [Рец.]: Г. Ширияев // Труды Бот. Сада Юрьевского ун-та.— 1913.— Т. 14, вып. 2.— С. 249—250.
13. Пачоский И. Заметки о флоре Днепровского уезда Таврической губернии. [Рец.]: Г. Ширияев // Там же.— С. 248—249.
14. Пачоский И. Заметки о Флоре Днепровского уезда. [Рец.]: А. Яната // Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы.— 1912.— Т. 11.— С. 196—198.
15. Котів М. Пачоский И.К. Лекции о сорно-полевой растительности / М. Котів // Вісн. с.-г. науки.— 1923.— Т. 2, вип. 3—4.— С. 131.
16. Пачоский И.К. Описание растительности Херсонской губернии. III вып. Плавни, пески, солончаки, растения. Материалы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии / Херсонский Естественно-Исторический музей.— Херсон.— 1927.— 228 с. + 1 чертеж; [Рец.]: Є. Лавренко // Вісн. природознавства.— 1928.— № 5—6.— С. 324—325.
17. Окснер А. Пачоский И.К. Основы фитосоциологии / А. Окснер // Укр. бот. журн.— 1924.— Т. 2.— С. 72—73.
18. Paczowski J. Karta z hitosocjologii. Przyroda i technika.— 1924.— P. 530—539; [Рец.]: Г.И. Поплавская // Журн. рус. бот. общ-ва.— 1925.— Т. 10, № 1—2.— С. 397—398.
19. Paczowski J. Dabrowy Bialowiezy. [Рец.]: Г. И. Поплавская // Там же.— 1927.— Т. 12, № 4.— С. 420—423.
20. Алехин В.В. Что такое растительное сообщество? / В. В. Алехин.— М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1924.— 76 с.
21. Алехин В.В. Теоретические проблемы фитоценологии и степоведения / В.В. Алехин.— М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986.— 216 с.
22. Сукачев В.Н. Введение в учение о растительных сообществах / Владимир Николаевич Сукачев.— Изд. А.С. Панафидиной, 1915.— 128 с.
23. Сукачев В.Н. Избранные труды: В 3-х томах / Владимир Николаевич Сукачев.— Л.: Наука, 1975.
24. Шенников А.П. Теоретическая ботаника за последние 20 лет / А.П. Шенников // Советская ботаника.— 1937.— № 5.— С. 58—94.
25. Przyjazd prof. Jozefa Paczoskiego // Przyroda i technika.— 1923.— Т. 2, z. 8.
26. Slawinski W. Profesor Jozef Paczowski i fitosocjologia / W. Slawinski // Przegląd lesniczy.— 1927.— Т. 2.— С. 5—12.
27. Wodziczko A. Zasługi naukowe prof. Jozefa Paczoskiego / A. Wodziczko // Sylwan.— 1931.— № 3.— С. 1—21.
28. Ильинский А.П. Памяти И.К. Пачоского (1864—1942) / А. П. Ильинский // Природа.— 1943.— № 3.— С. 90.
29. Szafer W. Dr. Jozef Paczowski / W. Szafer // Chronmy Pzyrody ojczysta.— 1945.— № 1.— С. 38.
30. Palinski J.B. Jozef Paczowski — twórca fitosocjologii / J.B. Palinski // Przyroda.— 1951.— № 2.— С. 5—9.
31. Hryniewiecki B. Jozef Paczowski. Wspomnienie / B. Hryniewiecki // Las Polski.— 1946.— Т. 6.— С. 9—10.
32. Биографический словарь деятелей естествознания и техники: в 2 т.— М.: БСЭ, 1959.— Т. 2: И.К. Пачоский.— 236 с.
33. Українська радянська енциклопедія. Т. 11.— К.: Наук. думка, 1963.— С. 9.

34. Пузанов И.И., Гольд Т.М. Выдающийся натуралист Пачоский [1864—1942] / И.И. Пузанов, Т.М. Гольд.— М.: Наука, 1965.— 86 с.
35. Jozef Paczoski w senta Roeznice Urodzin / [red. Z. Czubincki].— Poznan: Univ. im. Adama Mickiewicza, 1967.— 107 S.
36. Дохман Г.И. История геоботаники в России / Г.И. Дохман.— М.: Наука, 1973.— С. 117—148.
37. Трасс Х.Х. Геоботаника. История и современные тенденции развития / Х.Х. Трасс.— Л.: Наука, 1976.— 252 с.
38. Агасьева Н.А. Биологическая мысль в Молдавии второй половины XIX — начала XX в. / Н.А. Агасьева.— Кишинев: Штиинца, 1984.— 174 с.
39. Базилевская Н.А. Краткая история ботаники / Н.А. Базилевская, И.П. Белоконь, А.А. Щербакова.— М.: Наука, 1968.— 310 с.
40. История биологии с древнейших времен до начала XX века / [составитель С.Р. Микулинский].— М., 1972.— С. 422 — 423.
41. Развитие биологии на Украине: в 3 т.— К.: Наук. думка, 1984—1985.— Т. 1.— 415 с. ; Т. 2.— 455 с.; Т. 3.— 432 с.
42. Развитие естествознания в России (XVIII — начало XX века) / [составители Микулинский С.Р., Юркевич А.П.].— М.: Наука, 1977.— 535 с.
43. Доброчаєва Д.М. Йосиф Конрадович Пачоський (до 120-річчя з дня народження) / Д.М. Доброчаєва // Укр. бот. журн.— 1985.— Т. 42, № 1.— С. 95—97.
44. I-е научные чтения памяти ученого-натуралиста И.К. Пачоского „Пачоский и современность”: Тр. конф. (25—29 ноября 1989 г.).— Херсон, 1989.— 98 с.
45. Блюменталь И.Х. Очерки по систематике фитоценозов / И.Х. Блюменталь.— Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1990.— 224 с.
46. II-і наукові читання пам'яті Й.К. Пачоського: Праці конф. (19—20 грудня 1994 р.).— Херсон, 1994.— 110 с.
47. Й.К. Пачоський та сучасна ботаніка: Зб. наук. праць / наук. ред. М.Ф. Бойко.— Херсон: Айлант, 2004.— 472 с.
48. Борейко В. Популярный биографо-библиографический словарь-справочник деятелей заповедного дела и охраны природы Украины, царской России и СССР (1860—1960) / [состав. В. Борейко].— К.: Екол.-культ. центр. охраны дикой природы, 1995.— 224 с.
49. Борейко В. Словарь деятелей охраны природы / [состав. В. Борейко].— 2-е изд. доп.— К.: Екол.-культ. центр. охраны дикой природы, 2001.— 524 с.
50. Гребінник Т.О. Діяльність Й.К. Пачоського і Херсонського земства по заснуванню Природничо-історичного музею / Т.О. Гребінник // Південний архів: історичні дисципліни.— Херсон.—2001.— № 5.— С. 86—93.
51. Дерюжина А. Засновник Херсонського природничо-історичного музею / Алла Дерюжина // Вгору.— 2002.— 12 грудня.— С. 7.

Одержано 22.09.2009

Е.П. Безлуцкая

Йосиф Конрадович Пачоский: историография проблемы

Проанализированы научные, научно-популярные, публицистические, литературные источники по биографии и научной деятельности И.К. Пачоского, разделенные на три периода: первый — дореволюционный период изучения жизненного пути и научной деятельности ученого (1882—1917), второй советский (1917—1989), третий — современный (с 1989 г.). Кроме отечественных, освещены работы исследователей из Польши.